

8. Решения уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената □Текст□ : за 1895 г. – Екатеринбург : Тип. Исаака Когана, 1911 – 135 с.
9. ЦДІАУ. – ф. 442 – оп. 643. – Спр. 27, 14 арк.
10. Труды Высочайше учрежденной комиссии для пересмотра законоположений по судебной части □Текст□. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1897. – Т. 6. – 387 с.
11. Решения уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената □Текст□ : за 1879 г. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1879. – 167 с.
12. Решения уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената □Текст□ : за 1895 г. – Екатеринбург : Тип. Исаака Когана, 1911 – 135 с.
13. Присяжные заседатели, сословные представители и мировые судьи □Текст□ : внутреннее обозрение. – Русская мысль. – 1889 (август). – С. 135-139.
14. Полное собрание Законов Российской империи. Собрание третье в 33 т. – Т. 26. Отд. первое. 1906. – СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1909. – С. 283-286.
15. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство – судопроизводство □Текст□ / В. Случевский – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1913. – 669 с.
16. Новиков А. И. Несколько фактов из практики коронных судей □Текст□ / А. И. Новиков // Сб. ст. (1899–1890 гг.). – СПб., 1901. – 255 с.
17. Особое совещание о суде присяжных □Текст□ : внутреннее обозрение // Русская мысль. – 1895 (март). – С. 193-198

Середа О. В. Правовое положение сословных представителей в Российской империи (на материалах украинских губерний).

В статье исследуются вопросы возникновения института сословных представителей и опыта его функционирования в украинских губерниях Российской империи во второй половине XIX – начале XX века. Раскрыта процедура подбора корпуса сословных представителей, полномочия, а также дано оценку их участию в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *сословные представители, присяжные заседатели, судебная реформа 1864 г., судебная система.*

Sereda O. V. Legal status of class representatives in the Russian Empire (on materials of the Ukrainian provinces).

In article questions of emergence of institute of class representatives and experience of its functioning in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of XIX – the XX century beginning are investigated. It is shown procedure of selection of the case of class representatives, powers, and also it is given an assessment to their participation in criminal legal proceedings.

Keywords: *class representatives, jurors, judicial reform of 1864, judicial system.*

УДК 342.92(477) “18” (09)

Соломаха А. Г.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

**УЧАСТЬ М. ЦИТОВИЧА У ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРОБЛЕМ
ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ “ПРАВО”**

Стаття присвячена дослідженню участі професора Університету Св. Володимира М. М. Цитовича у дискусії довкола актуальних проблем поліцейського права на сторінках столичної щотижневої газети ліберального спрямування “Право” впродовж 1898–1899 рр..

Ключові слова: М. М. Цитович, поліцейське право, адміністративне право, М. І. Лазаревський, М. Й. Петражицький, Е. М. Берендтс, газета "Право".

Життєвий шлях, наукова, педагогічна та адміністративна діяльність видатного вітчизняного вченого-правознавця Миколи Мартиніановича Цитовича (1861–1919 рр.) продовжують залишатися недостатньо вивченими. Відомий більше як економіст – доктор політичної економії та статистики, заслужений ординарний професор (від 1911 р.), декан юридичного факультету (1902–1905 рр.), ректор (1905–1917 рр.) Університету Св. Володимира на довгі роки був "вилученим" з історії науки. І нині відсутнє монографічне дослідження, яке б допомагало повернути із забуття і допомогти переосмисленню органічно цільної постаті знаного науковця і адміністратора. Перші спроби "реабілітації" М. Цитовича зробили представники економічної науки – Л. Вернигора [5], В. Базилевич [9, с. 115-200], Л. Корнійчук [10], В. Фещенко [18].

Дослідники української економічної думки продовжують і далі вивчати наукові погляди одного з яскравих представників економічної науки, про що свідчать останні публікації В. Федосова [17], С. Бойко, П. Юхименка [20]. Історики Київського університету В. А. Короткий та В. І. Ульяновський також долучилися до вивчення неординарної постаті ректора, що очолював Університет Св. Володимира у буремні роки революції. Численні матеріали про його діяльність на ректорській посаді містить збірник документів та матеріалів з історії Університету "Almamater..." [1]. Найповніша на сьогодні довідка про ректорську діяльність Миколи Мартиніановича разом бібліографією творів М. Цитовича літератури про нього містить книга "Ректори Київського університету. 1834–2006" [15, с. 158-167].

На жаль, правознавці загалом й історики права зокрема практично не досліджували діяльність М. Цитовича як ученого-поліцейста. Виняток становлять: невеличка довідка у п'ятому томі "Антології української юридичної думки" [16] та фрагментарні, констатуючі згадки в підручниках з адміністративного права.

Творам ученого з поліцейського права пощастило дещо більше. Найкраща частина з них передрукована у двотомнику "Поліцейське право в Університеті Св. Володимира" (Київ, 2010) з серії "Пам'ятки правничої думки Київського університету" [14]. Але інформація про М. Цитовича – поліцейста і в цьому фундаментальному виданні обмежується лише половиною сторінки вступної статті. Отже, необхідність дослідження постаті М. Цитовича – науковця є очевидною, так само доцільним і важливим вважаємо вивчення поглядів Миколи Мартиніановича щодо окремої галузі науки – поліцейського права.

7 лютого 1899 р. на сторінках щотижневої газети "Право", яка видавалася у столиці Російської імперії, побачила світ стаття М. Цитовича "Еще по поводу полицейского и административного права" [19]. Вона стала продовженням і водночас підсумком дискусії, розпочатої на шпальтах поважного юридичного видання М. І. Лазаревським, який у другому числі "Права" за 1898 р. помістив статтю, що висловлювала думку про необхідність заміни поліцейського права наукою адміністративного права. Оскільки цей епізод із життя М. Цитовича залишився поза увагою науковців, саме йому присвячена наша розвідка. Завдання статті полягає у відтворенні перебігу дискусії довкола актуальних проблем поліцейського права і з'ясування позиції Миколи Мартиніановича у цьому питанні.

У кінці XIX ст. в Санкт-Петербурзі почала виходити ліберальна щотижнева юридична газета за редакцією В. М. Гессена і М. І. Лазаревського. Від 1905 р. вона редагувалася лише В. М. Гессеном і набула кадетського забарвлення. Змінювалася і періодичність виходу друкованого органу: замість одного разу на тиждень газета виходила три рази. З популярним юридичним виданням співробітничали не лише провідні тогочасні знавці юриспруденції – теоретики і практики: І. Гессен, А. Камінка, Л. Петражицький, В. Набоков І. Петрункевич, Є. і С. Трубецькі та інші. Спочатку видання було виключно юридичним друкованим органом, але з розвитком російського визвольного руху газета стала приділяти все більше уваги поточним питанням політичного життя.

Одним із засновників і перших редакторів “Права” був Микола Іванович Лазаревський (1868–1921) відомий російський правник, активний діяч кадетської партії. 1892 р. він закінчив Санкт-Петербурзький університет і був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі державного права. У 1905 р. М. Лазаревський отримав звання – приват-доцента. Того ж року вийшло його ґрунтовне дослідження “Ответственность за убытки, причиненные должностными лицами”. Головним постулатом цієї роботи стало визнання органів самоуправної одиниці органами державної влади, які користуються усіма її правами і несуть такі ж обов’язки. Після зречення російського царя Миколи II М. І. Лазаревський брав активну участь у роботі спеціального органу Тимчасового уряду з підготовки проектів найважливіших законодавчих актів, у тому числі проекту Конституції Російської республіки, яка готувалася до Всеросійських Установчих зборів. У 1924 р. він був розстріляний більшовиками у зв’язку з т.з. “Таганцевською справою”. Історик російської революції С. П. Мельгунов опублікував мотиви, за якими, на його думку, був позбавлений життя знаний юрист [12, с. 170].

Як уже зазначалося М. І. Лазаревський, як один з редакторів “Права”, помістив у другому числі газети за 1898 р. власну статтю, у якій в категоричній формі висловлював думку про необхідність заміни т.з. поліцейського права чисто догматичною наукою адміністративного права. Позицію Лазаревського, щодо ширшого вживання терміну “адміністративне право” замість “поліцейське право”, поділяв професор Ярославського ліцею М. Берендтс у своєму підручнику з адміністративного права [3], щоз’явилася у 1898 р.

Едуард Миколайович Берендтс (1860 р. – після 1924 р.) народився у Санкт-Петербурзі в сім’ї купця-лютеранина і мав скандинавське на німецьке коріння. Він досконало володів німецькою, шведською і фінською мовами. Після закінчення 1884 р. юридичного факультету Петербурзького університету зі ступенем кандидата, служив у Департаменті державного казначейства Міністерства державного майна. У 1891 р. він захистив магістерську дисертацію з фінансового права за книгою “Государственное хозяйство Швеции. Ч. 1. История государственного хозяйства Швеции до 1809 г.” (СПб., 1890) і був призначений на посаду екстраординарного професора кафедри державного і адміністративного права Демидовського юридичного ліцею [11, с. 574].

У Демидовському ліцеї М. Берендтс впродовж 1891-1898 рр. читав курси адміністративного і державного права [21, с. 362-367]. Особливий інтерес становить обґрунтування професором метода юридичних наук загалом і адміністративного права

зокрема [4]. Стаття Е. Берендтса “О методе юридических наук. Задачи, система и метод науки административного права” є хрестоматійною для поліцейстики, тому зупинимося на її розгляді детальніше, зачитувавши частину найголовніших положень.

Е. Берендтс не погодився з висновками харківського професора Левитського, викладеними у брошурі “Предмет, задача и метод науки полицейского права”. (Харьков, 1894 р.) Він вважав, що “Административное право принадлежит к числу младших отраслей юриспруденции и не избегло участи всякой недавно обособившейся и развившейся наукой отрасли. Наша наука страдает неопределенностью и шаткостью основных положений, неопределенностью границ, характера и неопределенностью задач и метода. Даже называется то наукою полицейской, то полицейским правом, то наукою о праве внутреннего управления, то учением об управлении, и авторы снабжающие свои книги тем или другим заглавием, расходятся в определении основного характера науки, ее принципов, задач и границ” [4, с. 285]. Учений був переконаний, що “науке административного или полицейского права пора, давно пора выбросить за борт балласт трюизмов и благих пожеланий и не выходя из рамок задачи поставленной юриспруденцией ограничиться выяснением юридической стороны управления. Только определенные задачи гарантируют научной дисциплине успешное развитие; погоня же за всеобъемлющей сферой и неограниченным объемом исследований приводит не к твердым выводам, а к бледным призракам научных положений” [4, с. 297].

Е. Берендтс вважав адміністративне право галуззю юриспруденції “Административное право как отрасль юриспруденции, – писал він, – должно быть юридической наукой, или должно быть вычеркнуто из системы юридических дисциплин. Смещение политической и юридической точек зрения столь же опасно в научной области, сколь опасно на практике смешение политики и правосудия” [4, с. 298]. “Предметом административного права, – на думку Є. Берендтса, – являются юридические нормы и юридические отношения” [4, с. 298]. І підсумував: “Только применение юридического метода к разработке административного права поставит эту науку на твердую почву и даст ей возможность исполнить задачи на ней лежащие” [4, с. 301].

Лекційний курс з адміністративного права Е. Берендтс видав у Ярославлі 1898 р. Професор вважав, що адміністративне право повинне поглинути поліцейське право: останнє стане частиною першого. У першому томі автор викладав власний погляд на поняття адміністративного права як науки, окреслив його завдання, систему і метод. Поняття адміністративного права він формував так само, як і більшість німецьких учених юридичного напрямку, але система, намічена автором, мала свої особливості. Вона об'єднує в собі три частини: “1) объективное административное право, устанавливающее границу прав и обязанностей органов власти и членов общества при неперменном обеспечении защиты интересов частной и общественной жизни; 2) субъективное административное право государственной власти и ее органов; сюда же относится изучение организации учреждений, порядок применения ими обязательных и принудительных мер, которые могут быть осуществлены только в пределах, установленных нормами административного права; 3) субъективное административное право участников государственного общения” [3].

В. Івановський, аналізуючи книгу Е. Берендтса, вважав доцільним виділяти дві

складові частини адміністративного права, а не три, як це пропонував автор “Опыта системы административного права”. Крім того, зазначав рецензент, є очевидним, що намалювана автором система у значній мірі відповідала існуючій тоді системі загальної частини адміністративного права. Відомий дослідник адміністративного права, аналізуючи книгу Е. Берендтса, констатував: “К установлению теории административного права он относится отрицательно, полагая возможной разработку лишь положительного административного права данного народа. [...] Автор, юридического метода, дает нам сведения, не имеющие никакого юридического характера, затем излагает историю управления, главным образом, в России, останавливается на характере правительственной политики и, таким образом, далеко выходит за пределы историко догматического метода” [8, с. 39].

М. Белявський у наступний спосіб охарактеризував підручник Е. Берендтса. Він писав: “В 1898 году появился первый выпуск 1 тома “Опыта системы административного права” проф. Э. Берендтса, посвященный подробному очерку русских административных учреждений до половины XIX столетия. Проф. Берендтс примыкает к писателям юридического направления, настаивая на необходимости изложения лишь положительного законодательства данной страны, без критической оценки правительственной политики” [2, с. 30].

Професор Університету Св. Володимира М. Цитович полемізує з Е. Берендсом наголосив: “у г. Берендтса мы находим некоторые новые воззрения против полицейского права, как науки политической, и об этих то возражениях, нам кажется, будет не лишним сказать здесь несколько слов” [19, с. 269]. Але про ці “несколько слов” йтиметься далі.

Власною публікацією “Полицейское право” на статтю М. І. Лазаревського відгукнувся і Л. Й. Петражицький [13] – творець оригінальної психологічної теорії права, яка згодом набула світове визнання. Постать цього ученого залишається однією з найяскравіших в історії всього вітчизняного правознавства кінця XIX – початку XX ст. Саме на ці часи, коли Російська імперія переживала своєрідний духовний, у тому числі філософсько-правовий, ренесанс і припадає розквіт творчості видатного правознавця, філософа, соціолога, економіста, політичного діяча.

Лев (Леон-Адам) Йосипович Петражицький (1867–1931 рр.) народився в родовому дворянському маєтку Колонтаєво Віленської губернії. Його рід мав глибокі польські коріння. Після закінчення Вітебської гімназії (1885 р.) юнак вступив на медичний факультет Університету Св. Володимира, що у Києві, а згодом перевівся на юридичний. Після успішного закінчення юридичного факультету Університету Св. Володимира його відрядили на два роки за кордон для підготовки до подальшої викладацької діяльності. За час навчання за кордоном Л. Петражицький підготував і опублікував декілька праць німецькою мовою, які звернули на себе увагу європейських науковців. 1896 р. перспективний учений захистив у Київському університеті магістерську дисертацію на тему: “О распределении доходов при переходе права пользования по римскому праву”, а від 1897 р. Лев Йосипович почав працювати в Санкт-Петербурзькому університеті [6].

Крім названої психологічної теорії права, до заслуг Л. Петражицького належить дуже важлива концептуальна теза про нагальну необхідність зміни теоретичних засад правознавства як такого. На його думку, категорійний підхід у цій царині має

поступитися місцем новому підходові, що базуватиметься на досягненнях цілої низки наук – філософії, юриспруденції, психології, соціології. Учений також був автором ідеї поділу права на офіційне та інтуїтивне. Перше, санкціоноване державою, постійно відстає від реальних змін у духовному, економічному і соціальному житті, тоді як друге, інтуїтивне, вільно й швидко пристосовується до них. Одним з перших він заявив про кризу правосвідомості в Російській імперії та про необхідність нового становлення до права як регулятора соціальних відносин [6, V].

Близький приятель Лева Йосиповича, сам правник за освітою, О. Грузенберг так визначив його місце в історії науки: “Нет ни одного угла в области права, куда бы не проник его гений. Из кладовой разнообразных сведений об общих чертах действующего права, именуемой энциклопедией, Петражицкий создал научную теорию права – в смысле учения о родовых чертах этого класса явлений вообще. Он первый установил возможность построения научно-психологической теории права и формулировал сущность законов его развития – законов, которых так тщетно искали его предшественники. Ему же принадлежит заслуга создания совершенно новой, дотеле не известной науки политики права как особой дисциплины, служащей прогрессу существующего правопорядка путем научно-систематической разработки проблем. Знаюки отмечают также его исключительной ценности труды в области методологии общественных наук, его отдельные психологические исследования и предложенное им основоположение начал социологии” [7, с. 208-209].

У 1898 р. Л. Петражицький захистив у Санкт-Петербурзькому університеті докторську дисертацію “Bonafides в гражданском праве. Право добросовестного владельца на доходы”. У додатках до цієї праці – “Модные лозунги юриспруденции” та “Обязанности юриспруденции в России” – автор продовжив полеміку з так званим ієрінгівським напрямком правових досліджень і обґрунтував власну програму для науки права, яка згодом була прийнята як редакційна юридичними виданнями “Право” та “Вестник права”.

Переосмислюючи статтю М. Лазаревського Л. Петражицький наголошував: “Всякий юрист, сознающий значение юридического принципа, начала законности, не может не согласиться с тем защищаемым в этой статье [мається на увазі стаття М. Лазаревського “Административное право”. – Авт.] требованием, чтобы изучение и разработка так называемого полицейского (административного) права была поставлена на юридическую почву. Наука полицейского права в том виде, в каком она теперь преподается в наших университетах, не соответствует задачам юридического образования и требованию проведения в жизнь и укрепления начала законности. Она представляет какое-то *mixtum compositum* разнородных сведений и соображений, без ясного и точного определения предмета и границ, без единства и определенности предмета и научного метода, какую-то смесь, в которой во всяком случае не может быть и речи об удовлетворительной разработке и изложении административного права, как такового, в надлежащей системе, с чистым и последовательным проведением юридического метода” [13, 9].

“Эта болезнь в системе юридического преподавания и в работе юриспруденции, – продовжував далі професор, – вообще должна быть устранена, и вредный пробел должен быть заполнен установлением юридической дисциплины – догматики административного права. Эту дисциплину, т.е. догму данной области права имеет,

очевидно, в виду и автор упомянутой статьи [М. Лазаревский. – Авт.], говоря о замене науки полицейского права наукою административного права, и в этом смысле его взгляды вполне соответствуют задачам юриспруденции и тому прекрасному лозунгу и знамени – “Право”, под которым эта статья появилась на свет” [13, 9]. “Но, с другой стороны, отсюда вовсе не вытекает, – застерігав учений, – чтобы следовало желать простой замены теперешней науки полицейского права наукою административного права в системе догмы его. Это означало бы “выбросить дитя из ванны вместе с водой”, как говорят немцы” [13, 10].

Резюмуючи власнустаттю ““Полицейское” право” Л. Петражицкий писав: “1. Теперешняя смесь разнообразных рассуждений на разные темы без определенного единого метода, без ясных научных рамок и границ, называемая “полицейским правом”, действительно должна быть исключена из университетского преподавания. 2. Во имя священного принципа правового государства весьма желательно и даже необходимо внести в план юридического преподавания науку догмы положительного административного права. Это, конечно, не единственная, но тем не менее весьма важная мера для того, чтобы принцип ст. 47 основных законов (Империя Российская управляется на твердых основаниях, положительных законов, от Самодержавной Власти исходящих) приблизился к своему неуклонному осуществлению. 3. В интересах разумного прогресса права и рационального, истинно политического управления в пределах широких рамок административных законов, весьма желательно успешное развитие и прочная постановка преподавания на ряду с догмою административного права науки политики административного права” [13, с. 18]. Аналізуючи вислови Л. Петражицького, що стосувалися майбутнього поліцейського права, які розлого цитувалися раніше, можна зробити висновок, що вчений вважав доцільним замінити поліцейське право двома науками: 1) наукою догми і 2) наукою політики адміністративного права.

Для М. Цитовича позиція Л. Петражицького стосовно поглядів М. Лазаревського зводилася до наступного: “Профессор Л. Петражицкий, возражая г. Лазаревскому, указал уже на односторонность этого взгляда и выяснил необходимость научной политики управления наряду с политикой других отраслей права” [19, с. 269].

Окресливши, шляхом цитування, погляди усіх “учасників” дискусії – М. Лазаревського, Е. Берендтса і Л. Петражицького Микола Мартиніанович приступив до оприлюднення власної позиції, декларуючи її на тлі поглядів обраних ним “опонентів”. Київський професор констатував: “Если г. Лазаревский в своей статье имел в виду главным образом выяснение необходимости догматической разработки административного права, то целью Берендтса в упомянутом предисловии является преимущественно доказательство ненужности и даже невозможности научной политики управления” [19, с. 269-270]. Він розлого цитував частини передмови Е. Берендтса з “аргументами” останнього проти поліцейського права, а потім зробив власний висновок, визнавши, що: “широкаяпостановка при изложении вопросов полицейского права на кафедрах нередко сводится к пустословию и верхоглядству, к легкомысленной критике существующего административного строя и деятельности, а научность – к повторению звучных слов вроде эмансипации, эволюции, интеграции и т. п. Возможность подобных явлений отрицать нельзя, хотя мы и сомневаемся, чтобы они были так часты, как утверждает г. Берендтс” [19, с. 271-272].

Далі М. Цитович цілком обґрунтовано і логічно наголошував, що не можна “ставити в вину какой-нибудь науке безтактность и недостаточную компетентность ее отдельных представителей” [19, с. 272]. Він визнавав, що тогочасна наука поліцейського права мала вирішити цілий ряд проблем, поставлених перед нею життям. Учений писав: “в виду недостаточной определенности задач и границ этой отрасли знания” виникає цілий ряд “искушений к пустословию, по крайней мере, для тех, кто вообще к нему склонен” [19, с. 272]. Але засоби ліквідації негативних явищ “следует видеть, – на його думку, – не в изгнании предмета из круга наук юридического факультета, а в том, чтобы лица, дорожащие научностью университетского преподавания и не склонные к пустословию, взяли на себя труд определить истинные задачи и границы этого предмета” [19, с. 272].

З’ясовуючи засади наукових поглядів Е. Берендтса професор Університету Св. Володимира констатував, що Берендтс скептично ставився до результатів “исследования законов социального развития, что заставляет его скептически относиться и к политике управления” [19, с. 274]. Микола Мартиніанович підкреслював, що останній вказував на зникнення поліцейського права як навчальної дисципліни в німецьких університетах і відразу пояснював, що “исчезновение полицейского права не означает там полного исчезновения политики внутреннего управления. Самый обширный и важный отдел этой отрасли знания политики народного хозяйства читается в немецких университетах на кафедрах политической экономии под видом особого практического курса” [19, с. 278]. Потім додав: “Что же касается других отделов административной политики, то они действительно не читаются там, но потребность в них назревает, как видно из монографической разработки вопросов, касающихся отношения государства к народному образованию, нравственности, здоровья и т.п.” [19, с. 278].

Учений визнавав – поліцейська наука у тому вигляді як її викладав Моль дійсно являє собою застарілий предмет, що не відповідав новим вимогам, оскільки Моль, як і Юсті та Зонненфельс, обмежувалися викладом дисципліни “как бы вне времени и пространства, не давая никакого положительного материала, из которого эти правила были им выведены” [19, с. 278]. Разом з тим професор поліцейського права застерігав від поспішності у прийнятті деяких важливих рішень, які можуть вплинути на внутрішнє наповнення цієї науки. Повертаючись до теми юридичної освіти в німецьких університетах, і зокрема поліцейського права, він писав: “весьма вероятно, что та же отрасль юридического преподавания возродится там в новой форме, и если мы, между тем, успеем вытравить из наших курсов политического права всякий политический элемент права, то нам придется только пожалеть о нашей торопливости” [19, с. 279].

Безумовно, що М. Цитович не належав до числа закоренілих консерваторів, тому адекватно реагував на виклики часу. Проте не слід забувати, що він змушений був діяти в досить складних політичних умовах, які мали місце в самодержавній імперії Романових. Він визнавав за адміністративним правом місце серед інших університетських дисциплін, вважаючи, що “политика административного права нужна в университетах настолько же, как и догма” [19, с. 278]. Проте, складніше вирішити питання “в каком отношении должна находится между собою в университетском преподавании политика и догма названной отрасли права” [19, с. 278].

Професор Л. Петражицький, розвивав далі власну думку М. Цитович, пропонував зробити політику і догму адміністративного права двома окремими галузями науки, що повинні викладатися на різних кафедрах. Така пропозиція, за певних умов, могла мати деякі позитивні наслідки. Але з іншого боку київський професор вважав, “что было бы несколько рискованно осуществить это разделение догмы и политики уже теперь при том уровне, на каком в настоящее время находится разработка политики административного права” [19, с. 278].

Під кінець статті “Еще по поводу полицейского и административного права” професор – поліцействасвідчив власні погляди на стан та перспективи подальшого розвитку науки поліцейського права. Передамо ці міркування і роздуми у цілісному вигляді, щоб унеможливити викривлення та різне трактування його засадничих принципів. Він пише: “В заключение – два слова о самом названии “полицейского права”. Название это действительно устарело и, быть может, это обстоятельство служит одним из поводов к распространению убеждения в том, что устарела сама наука, которой оно принадлежало. Известно, что еще в прошлом веке полицией называли всю вообще деятельность государства в сфере внутреннего управления. Тогда название, наука о полиции вполне соответствовало содержанию той отрасли знания, которой оно принадлежало. Но мало по малу значение слова полиция сузилось, и притом не только в разговорном языке, но и в специальной литературе, и после того название науки, о которой здесь идет речь, перестало давать правильное понятие о ее содержании. Поэтому, лучше было бы переименовать наше полицейское право в административное или в право внутреннего управления. Правда, неудобства, проистекающие от неудачного наименования науки, не очень велики. Но ведь и перемена названия не представляет особых затруднений” [19, с. 280].

Отже, стаття М. М. Цитовича “Еще по поводу полицейского и административного права”, що з’явилася 1899 р. на сторінках газети “Право” – поважного юридичного видання ліберального напрямку, засвідчила тогочасне бачення київським професором – поліцейстом стану і перспектив науки поліцейського права в Російській імперії. Микола Мартиніанович, як професор поліцейського права Університету Св. Володимира, не відкидав можливості зміни назви університетської дисципліни “поліцейського права” на “адміністративне” чи “право внутрішнього управління”. При цьому він вважав адміністративне право похідним від поліцейського права і саме під таким кутом зору, виходячи з означених теоретичних засад, учений розглядав його подальші перспективи. Щоправда, М. Цитович не вказав, хто може і повинен здійснити перейменування університетської дисципліни. Йому було добре відомо, що вирішення питання запровадження читання лекційного курсу нової дисципліни, чи перейменування її, належало до компетенції міністерства народної освіти, яке і повинно було ухвалювати подібні рішення.

Використана література:

1. *Almatater*: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Матеріали, документи, спогади: у 3 кн. / упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К. : Прайм, 2000. – Кн. 1. – 703 с.; Кн. 2. – 704 с.
2. *Белявский Н. Н.* Полицейское право : конспект лекций / Н. Н. Белявский. – Юрьев, 1904. – 334 с.

3. Берендтс Э. Опыт системы административного права: Т. 1.: Обзор истории административного права и истории его литературы. – Вып. 1. / Э. Берендтс. – Ярославль : Типолиитография Э. Г. Фалька, 1898. – 265 с.
4. Берендтс Э. Н. О методе юридических наук / Задачи, система и метод науки административного права / Э. Н. Берендтс // Русский вестник. – 1897. – № 4. – С. 284-307.
5. Вернигора Л. В. М. М. Цитович – учений економіст і громадський діяч / Л. В. Вернигора // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2000. – Вип. 44. – С. 74-79.
6. Гриценко І. С. Вихованець Університету Св. Володимира Лев Петражицький / І. С. Гриценко, В. А. Короткий // Л.Й. Петражицький. Вибрані праці: У 2 кн. – К.: Либідь, 2011 (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – Кн. 1. / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – С. V-XXXII.
7. Грузенберг О. О. Вчера: Воспоминания / О. О. Грузенберг. – Париж, 1938. – 242 с.
8. Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления) / В. В. Ивановский. – 4-е изд., исправ. и дополн. – Казань, 1911. – 506 с. + X с.
9. Історія економічних учень : підручник: у 2 ч. – Ч. 2 / за ред. В. Д. Базилевича. – 2-е вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 565 с.
10. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень України / Л. Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 431 с.
11. Лушнікова М. В. Российская школа финансового права: портреты на фоне времени : монография / М. В. Лушнікова, А. М. Лушніков; Яр ГУ. – Ярославль, 2013. – 800 с.
12. Мельгунов С. П. Красный террор (1918–1923) Чекистский Олимп / С. М. Мельгунов; предис. Ю. Н. Емельянова. – 2-е изд., дополненное. – М.: Айрис-прес, 2008. – 400 с.
13. Петражицкий Л. “Полицейское” право / Л. Петражицкий // Право. – 1898. – № 3. – С. 9-18.
14. Поліцейське право в Університеті Св. Володимира: у 2 кн. – Кн. 2 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – 464 с.
15. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табеньська та ін. – К.: Либідь, 2006. – 336 с.
16. Самойленко О. О. Цитович Микола Мартиніанович / О. О. Самойленко // Антологія української юридичної думки: в 6 т. – Т. 5: Поліцейське та адміністративне право. – К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2003. – С. 386-388.
17. Федосов В. М. Микола Цитович – фундатор науки про місцеві фінанси / В. М. Федосов, П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 113-124.
18. Фещенко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / В. М. Фещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 187 с.
19. Цитович Н. М. Еще по поводу полицейского и административного права / Николай Цитович // Право. – 1899. – № 6. – С. 269-280.
20. Юхименко П. І. Цитович Микола Мартиніанович – фундатор теорії підприємницького прибутку / П. І. Юхименко // Актуальні проблеми економіки / Нац. акад. управління. – К., 2012. – № 2 (128). – С. 31-40.
21. Ярославская юридическая школа: прошлое, настоящее, будущее / под ред. С. А. Егорова, А. М. Лушнікова, Н. Н. Тарусиной; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль: Яр ГУ, 2009. – 834 с.

Соломах А. Г. Участие М. Цитовича в дискуссии относительно проблем полицейского права на страницах газеты “Право”.

Статья посвящена исследованию участия профессора Университета Св. Владимира Н. М. Цитовича в дискуссии вокруг актуальных проблем полицейского права на страницах столичной еженедельной газеты либерального направления “Право” в течении 1898–1899 гг.

Ключевые слова: Н. М. Цитович, полицейское право, административное право, М. И. Лазаревский, Л. И. Петражицкий, Э. М. Берендтс.

Solomaha A. G. Participating of M. Citovicha in a discussion in relation to the problems of constabulary right on pages of newspaper "Right".

To research participation Professor University of St. Vladimir M. Tsytovychain discussions about topical issues of police law in the pages of the metropolitan liberal weekly newspaper "Right" during the 1898–1899 biennium.

Keywords: M. M. Tsytovych, police law, administrative law, M. I. Lazarev, M. I. Petrazhitsky, E. M. Berendts, the newspaper "Right".

УДК 343.631:94(477) "1918"

*Степанюк А. Г.
Київський апеляційний адміністративний суд*

ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАКЛЕП ТА ОБРАЗУ ЧЕСТІ У ДЕРЖАВНОМУ СЕНАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1918 Р.

Аналізується касаційна практика Державного Сенату Української Держави щодо справ про клевету та образи честі.

Ключові слова: клевета, образи честі, касаційне провадження, правосуддя, Державний Сенат.

Упродовж 2012 року в Україні жваво обговорювався проект Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини", що був прийнятий Верховною Радою України 18 вересня 2012 року в першому читанні 244 голосами. Щоправда, після проведення глибшого аналізу документу, 16 жовтня 2012 р. проект був скасований. Положеннями проекту передбачалося покарання за поширення свідомо неправдивої інформації про особу, що спричинило тяжкі наслідки, у вигляді штрафів у розмірі від 200 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами строком до двох років, або ж позбавленням волі терміном до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю терміном до трьох років.

Клевета як вид злочину тривалий час перебував у сфері публічного права, проте у **наукових дослідженнях істориків права** аналіз судових справ минулого не є популярним і знаходиться, як правило) обабіч їхнього наукового інтересу. Приклади розв'язання таких справ (авт.-достатньо проблематичних) у касаційній інстанції Української Держави 1918 р. дадуть можливість законодавцям при підготовці подібних законів враховувати практику судових справ і краще озброєними підходити до означеної проблеми. Саме цьому і підпорядкована **мета** нашої публікації.

Вивчення усіх справ по касаційному провадженню Державного Сенату (далі-ДС) 1918 р. свідчить, що іменем Української Держави в карному (кримінальному) Генеральному суді ухвалювалися чи постановлялися такі рішення: у разі задоволення касаційної скарги у повному обсязі – вирок апеляційної інстанції скасувати; у разі безпідставності заяви – касаційну скаргу залишити без задоволення; у разі повернення справи на повторний розгляд – вирок скасувати, а справу спрямувати у той самий суд